Lukka'dan Likya'ya

Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi

Hazırlayanlar
Havva İşkan – Erkan Dündar

Tüpraş
Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5602
Tarih - 267

Lukka'dan Likya'ya - Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi
Hazırlayanlar: Havva İşkan, Erkan Dündar

Editör: **Nihat Tekdemir**
Redaksiyon: **Derya Önder**
Çeviriler: **Fatih Mehmet Şen**
Düzelti: **Filiz Özkan**, **Hande Kurdoğlu**

Kapak tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş
Otosanayi Sitesi Yeşilce Mah. Donanma Sok.
No: 16 Seyrantepe - Kağıthane / İstanbul
Telefon: (0 212) 281 64 48
Sertifika No: 44739

(Bu kitabın ilk baskısı 23.5 x 33 cm boyutlarında,
ISBN 978-975-08-3710-4 numarasıyla yayımlanmıştır.)
1. baskı: İstanbul, Haziran 2020
ISBN 978-975-08-4719-6

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2019
Sertifika No: 44719
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/**yapikrediyayinlari**
twitter.com/**YKYHaber**
instagram.com/**yapikrediyayinlari**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

YAPI KREDİ YAYINLARI — Sunu • VIII

İBRAHİM YELMENOĞLU — Işıklar Ülkesini Okumak • IX

HAVVA İŞKAN
ERKAN DÜNDAR — Önsöz • XI

LİKYA UYGARLIĞI'NIN KEŞİF ÖYKÜSÜ

MARTIN ZIMMERMANN — Likya Uygarlığı'nın Keşfi • **3**

MASAL VE GERÇEK – MİTOS VE TARİH

SOPHIA BÖNISCH-MEYER — Mitoslarda Likya ve Likyalılar • **11**

RALF BECKS — Tarih Öncesinde Likya • **23**

FRANK KOLB — Beylikler Dönemi'nde Likya (MÖ 550-360) • **34**

CHRISTOF SCHULER — Hellenistik Dönem'de Likya ve Likya Birliği (MÖ 4. - 1. yüzyıl) • **44**

BÜLENT İPLİKÇİOĞLU — Bir Roma Eyaleti Olarak Likya • **58**

KLAUS ZIMMERMANN — Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Dönemi'nde Likya • **65**

HALKLAR, YAZI, DİL

MAX GANDER — Antik Yakındoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trm̃mili • **77**

DIETHER SCHÜRR — Likyalıların Komşuları: Solymler, Rodoslular, Milyaslılar, Kabalialılar ve Karialılar • **98**

RECAİ TEKOĞLU — Likya Dili ve Yazısı • **109**

NOVELLA VISMARA — Likya Sikkeleri • **121**

HAVVA İŞKAN — Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara • **132**

MEZARLAR - NEKROPOLLER

OLIVER HÜLDEN — Likya Nekropolleri ve Ölü Kültü • **155**

S. GÖKHAN TİRYAKİ — Milyas Boyalı Mezar Odaları: Kızılbel, Müğren ve Karaburun II • **168**

JÜRGEN BORCHHARDT — Likya Beyleri ve Tapınak Mezarları • **180**

ZEYNEP KUBAN — Likya Kaya Mezarları • **188**

ELİF ÖZER — Likya Lahitleri • **201**

KÜLTÜR VE SANAT

FAHRİ IŞIK — Beylikler Dönemi Ksanthos'u (Arñna) Özelinde Likya Uygarlığı'nın Anadolu-İon Özü Üzerine • **213**

H.-HELGE NIESWANDT — Pers İmparatorluğu Dönemi'nde Likya ve Likya Sanatında Pers-Yakındoğu Unsurları • **239**

CHRISTINE BRUNS-ÖZGAN — Klasik Dönem Likya Yontuculuğu: Biçem ve Yorum • **253**

SERAP ERKOÇ — Likya'nın Roma Çağı Plastiği • **270**

ERKAN DÜNDAR — Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış • **280**

ENGİN AKYÜREK — Likya'da Bizans Dönemi Mimarlığı • **294**

İNANÇ VE DİN

N. EDA AKYÜREK ŞAHİN — Likya'da Tanrılar ve Kültler • **311**

MUSTAFA KOÇAK — Likya Apollonu ve Kehaneti • **324**

KÜRŞAT DEMİRCİ — Myra (Demre) Piskoposu Pataralı Aziz Nikolaos • **332**

LİKYA'YA ÖZEL

KORAY KONUK — Elmalı Definesi • **341**

FATİH ONUR — Patara Yol Anıtı • **345**

ŞEVKET AKTAŞ — Likya ve Milyas Bölgesi Ahşap (Tahıl) Ambarları • **355**

SÜLEYMAN BULUT — Likya'da Arıcılık • **361**

Dizin • **371**

Sunu

Erken Hitit ve Mısır kaynaklarında Lukka Ülkesi ve Lukka Halkı olarak geçen Likyalılar kadim Anadolu'nun yerel sakinlerindendir. Luviler ile akraba bir dil konuşan bu halka ait izler son yıllarda yapılan araştırmalarla tarihöncesi dönemlere kadar geriye gitmiş, böylece Anadolu tarihini anlama yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Likyalılar, içinden geçtikleri Anadolu tarihini şekillendirmeyi başarmış, yiğit komutanları Sarpedon önderliğinde Troialıların safında savaşarak tarihin bu önemli destanında ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir.

Elinizdeki kitap, Anadolu'nun bu köklü kültür coğrafyasını farklı açılardan ele alarak, yerli ve yabancı bilim insanlarının araştırma sonuçlarını okuyucuyla buluşturmaktadır. Tüpraş ve Yapı Kredi Yayınları ortaklığında 2016 yılında Türkçe-İngilizce yayımlanan *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* kitabının güncellenmiş yeni basımıdır.

Kitabın daha geniş okur kitlesine yönelik bu yeni basımına karar verilirken hiç kuşkusuz yayınevimize gelen istekler göz önünde tutuldu. Konuya ilgi duyan herkesin, özellikle öğrencilerin kolaylıkla ulaşabilecekleri doyurucu, güncel içeriğin yeni biçimde, ekonomik bir tasarımla sunulmasına özen gösterildi.

Likya Uygarlığı'nı tarihöncesi çağlardan Bizans Dönemi'ne dek kültür evreleri, dili, yazısı, sanatı, mitolojisi, siyasal tarihi, ölü gömme törenleri, mezar tipleri, kısacası bütün yönleriyle ele alan *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* kitabımıza, değerli editörler Havva İşkan ile Erkan Dündar başta olmak üzere, katkı sağlayanlara, emek verenlere teşekkürlerimizi sunarız.

Yapı Kredi Yayınları

Işıklar Ülkesini Okumak

Antik Likya, Akdeniz'e doğru uzanan ve Batı Toroslar'ın bir parçası olan bugünkü Teke Yarımadası üzerinde bulunmaktadır. Anadolu'nun kadim halklarından Luviler ile akraba olan Likyalılar, bu engebeli ve zor coğrafyada, özgün bir kültür oluşturmuşlar ve bu kültürü binyıllar boyunca dış etmenlere karşı korumayı başarmışlardı.

Antik coğrafyacı Strabon, Likyalıları şöyle anlatır: "...Likyalılar öyle uygar ve nezih bir şekilde yaşamlarını sürdürdüler ki şimdiye kadar hiç utanç verici kazanç istekleri olmadı ve atadan kalma Likya Birliği'nin nüfuz alanı içinde kaldılar."

Strabon'un bahsettiği birlik öylesine demokratik bir yönetim biçimine sahiptir ki 18. yüzyılın ünlü düşünürü Montesquieu *Yasaların Ruhu* adlı eserinde Likya Birliği'ni "antik dünyanın en mükemmeli" olarak övmüştür. Likya Uygarlığı'nın öne çıkan bir diğer özelliği özgün mimarisidir. Büyük oranda korunmuş olan Likya kentleri, ayakta kalmış dokuları ile günümüz bilim insanlarına geniş araştırma olanakları sunmaktadır.

Özellikle başka hiçbir kültür coğrafyasında benzeri olmayan nekropolleri, buraya özgü semerdam kapaklı lahitleri, ahşap cephe mimarisinin baskın izlerini taşıyan kaya mezarları ve Anadolu'da sadece Likya'da görülen "dikme" mezarları, "Likya" denince akla gelen ilk simgeler arasında yer almaktadır. Bu bütüncül doku, Likya'nın UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi'ne bir "bölge" olarak aday oluşunun da nedenidir.

Tüpraş olarak bundan dokuz yıl önce Anadolu Uygarlıkları Serisi'ne Başlarken, enerjimizi tarihi, kültürel ve sanatsal alanlarda da sürdüreceğimize söz vermiştik. Hedefimiz değişmedi: "Kültür mirasımıza sahip çıkmak ve gelecek kuşaklara kalıcı eserler bırakmak.

Elinizdeki kitap 2016 yılında Türkçe ve İngilizce yayımlanan *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* adlı kitabın güncellenmiş yeni baskısıdır. Okuyuculardan gelen istek üzerine Tüpraş ve Yapı Kredi Yayınları 4 yıl sonra kitabı yeni bir tasarım, boyut ve içerikle Türkçe basmaya karar verdi. Yeni baskı ile kitabın daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayacağımız için mutluluk duyuyoruz.

Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi kitabımızla sözü tekrar bereketli Anadolu topraklarına bırakarak, okurlarımızla Işık Ülkesi'ne uzanan bir yolculuğa çıkıyoruz.

İbrahim Yelmenoğlu
Genel Müdür
Nisan 2020

Önsöz

Likya, kendine özgü kültürü ile Anadolu'nun en tanınan ve araştırılan coğrafyalarından biridir. Bugün yaklaşık Teke Yarımadası ile örtüştürdüğümüz bu zorlu coğrafya, Likya'nın çevre kültür bölgelerinden oldukça yalıtılmış bir biçimde etkileyici bir kültür envanteri yaratmasına da neden olmuştur. Elinizdeki kitap, işte bu sıra dışı uygarlığı, konularının uzmanlarından bilimsel yaklaşımla ve son bulgular doğrultusunda okuyucuya sunmayı amaçlamaktadır.

Likya Uygarlığı, adını Lukka olarak bildiğimiz kadim bir Anadolu halkının eseridir. Luvice ile akraba bir dil konuşan bu halkın izleri, son yıllarda yapılan araştırmalarla prehistorik dönemlere kadar inmiş ve böylece Anadolu tarihini anlama yolunda çok önemli bir adım daha atılmıştır. Hititlerin II. Ramses'e karşı yaptığı Kadeş Savaşı'nda yer alan Lukkalar, İlias destanında Troialılara yardıma gelen Anadolu kavimlerinin simgesi niteliğindeki Likyalıların lideri Sarpedon ile tarihe kalıcı izler bırakmıştır. Ege ve Doğu Akdeniz arasındaki deniz rotası üzerinde bulunması ise, Likya'yı tarihinin her döneminde ayrıcalıklı kılmıştır. "Lukka"dan "Likya"ya, sahip olduğu kültürün bütünüyle geçen bu halk; ırksal, dilsel ve dinsel açıdan tarihinin bilebildiğimiz en erken süreçlerinden itibaren gösterdiği birliği, MÖ 168/167'de resmi bir kimliğe büründürerek, çoğulcu demokrasinin en mükemmel örneği olarak perçinlemiştir. Böylesine Anadolu özlü bir halkın ve kültürün, sadece Demir Çağı'nda yoğunlaşan kalıtlarına bakılarak yapılan "Hellenizasyon ve Akültürasyon" kavramları altındaki irdelemesi, bilimsel açıdan Likya araştırmalarındaki temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu kitapta Likya Uygarlığı'nı farklı bakış açıları ile irdeleyen bilim insanlarının görüşlerinin bir araya getirilmiş olması, bilimsel değerinin de bir diğer göstergesidir.

Likya'nın özellikle mezarlarda kendini gösteren alışılmışın dışındaki sanatsal yaratıları, daha 18. yüzyıldan itibaren birçok Avrupalı gezgin ve bilim insanının dikkatini çekmiştir. Bu ilgi günümüzde de artarak devam etmektedir. Bu nedenle, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından 2014 yazı sonlarında tarafımıza Likya ile ilgili bir kitap oluşturulması teklifi geldiğinde heyecanlanmakla beraber, zorlu bir görevin bizleri beklediğinin de farkındaydık. Çünkü geçmiş dönemlerde üç kez yapılan Likya sempozyumlarına onlarca bilim insanı katılmış ve bunların yayınları bir cilde sığmamıştı. Likya ile ilgili bilgileri tek bir kitap içine sınırlamanın zorluğu karşımıza çıkmasına karşın, 2016 yılında Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık'ın Anadolu Uygarlıkları serisi içinde beşinci kitap olarak yayımlanan "Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi" isimli eserde bu durum mümkün olduğunca giderilmeye

çalışılmıştır. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık'ın Anadolu Uygarlıkları serisi içinde sekiz ayrı kitap yayımlanmış ve kısa süre içerisinde birçoğunun baskıları tükenmiştir. Gelen talepler üzerine Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık "Urartu" ve "Hititler" kitapları gibi "Lukka'dan Likya'ya" kitabının da, özellikle kolay taşınılabilecek bir formatta ve güncellenmiş Türkçe baskısını yayımlama kararı almıştır. Bu nedenle elinizdeki gözden geçirilmiş yeni baskının kapsamı, sadece Likya kültürü ve sanatının ana başlıklarına odaklanmaktadır.

Bu bağlamda, konu üzerine uzman olan ve Likya kültürü ve tarihi hakkında uzun yıllardır değerli çalışmaları bulunan meslektaşlarımıza belirlenen başlıklarla öneriler götürülmüştür. Böyle bir yayının önemini görerek bilim insanlarına yakışan bir özveri ile katkılarını esirgemeyen yazarlarımıza öncelikli şükranlarımızı sunuyoruz. Bu yeni baskının bütün hazırlık aşamalarında beraber çalıştığımız başta serinin editörü Nihat Tekdemir olmak üzere Yapı Kredi Yayınları'nın çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız. Bir teşekkürümüz de kitaba değerli görsel arşivleriyle katkıda bulunan paydaşlaradır. Bu yayını mümkün kılan Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık ve Tüpraş'a ise oluşturdukları dizi ile Anadolu kültürlerinin ve arkeoloji biliminin tanıtımına ve gelişmesine verdikleri destek nedeniyle özel şükranlarımızı iletmek isteriz. Bir ekip çalışmasının ürünü olan bu kitap, yukarıda ismini andığımız kişiler ve kurumlar olmadan ortaya çıkamazdı.

Havva İşkan – Erkan Dündar
Nisan 2020

Likya Haritası / Map of Lycia

Antik Yerleşimler ve Kentler
Ancient Settlements and Cities

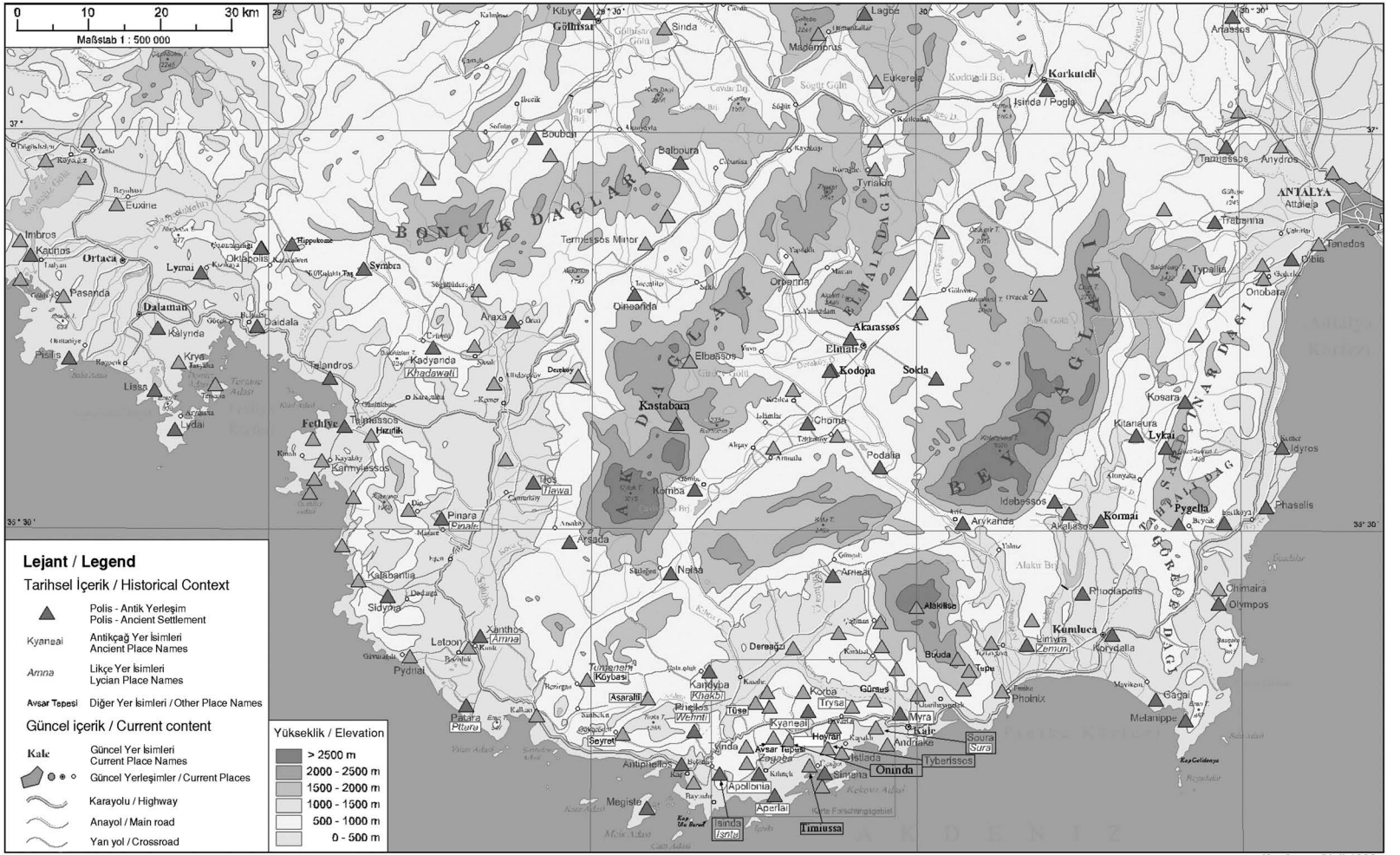

Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış

ERKAN DÜNDAR*

Likya Bölgesi'nde bulunan seramikler üzerine yapılan araştırmaların, on beş yıl öncesine kadar oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu süre içinde, konu hakkında yapılmış çalışmaların başında, H. Metzger (1972) tarafından Ksanthos Likya Akropolü Arkaik ve Klasik Dönem seramikleri üzerine yapılan yayın gelmektedir. Bu çalışmanın üzerinden yaklaşık elli yıl geçmesine karşın seramik buluntuların Likya'da halen istenilen düzeyde ele alınmaması, günümüzde yaşadığımız bilimsel sorunlara da kaynaklık etmiş gibi görünür. Bu sorunların başında, çok tartışılan Geç Tunç ve Erken Demir Çağı seramiklerinin bölgede yeterince bulunmadığı savı gelir. Ancak, 2000'li yılların başlarından itibaren özellikle Patara ve Tlos ile Letoon, Limyra ve Orta Likya'da yapılan araştırmalar, bölgedeki seramik çalışmalarına yeni bir soluk getirerek Likya tarihine önemli katkılar sağlamaya başlamıştır.

Likya'nın sarp bir coğrafyaya sahip olması, bölgenin kuzey ve güneyini kültürel olarak ikiye ayırmış gibi görünür. Toros dağlarının çizdiği bu doğal sınır, prehistorik dönemlerde bölgenin kuzeyinin genel olarak Göller Bölgesi (Hacılar, Kuruçay) ve İç Batı Anadolu (Aphrodisias, Beycesultan) ile ilişki içinde olduğunu göstermiştir (Eslick 1992; Warner 1994; Momigliano, N. vd. 2011: 95-96, 115). Kıyı Likya için ise verilerin şimdilik yetersiz olmasından dolayı böyle bir ilişkiden bahsetmek biraz güçtür. Erken Demir Çağı'nda ise bölgenin kuzeyinin Lidya seramik geleneği etkisinde kaldığı, kıyı şeridinin ise Kıbrıs, İonia ve Attika ile ilişki içinde yapılan çalışmalardan bilinmektedir (Işın et al. 2015; Dündar 2013; 2015; Özgen – Baughan 2016).

Dağlık Likya'da en önemli prehistorik seramik verileri; Karataş, Akçay I Höyük, Semayük, Gökpınar ve Tekke (Koca Höyük) gibi küçüklü büyüklü birçok yerleşime ev sahipliği yapan Elmalı Ovası ile Seki Yaylası, Çaltılar, Eceler (bkz. bu kitapta referanslar ile R. Becks makalesi) ve Hacımusalar Höyük (Özgen – Baughan 2016) gibi yerleşimlerden gelir. Bu yerleşimlerdeki prehistorik seramik verilerini Neolitik Dönem'den Orta Tunç Çağı'nın sonuna kadar

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-07058 Yerleşke, Antalya. dundarerkan@gmail.com

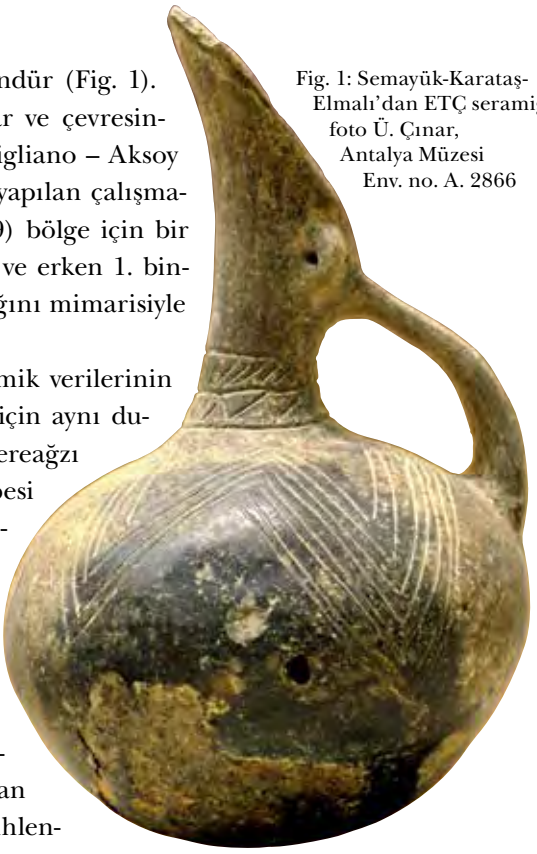

Fig. 1: Semayük-Karataş-Elmalı'dan ETÇ seramiği
foto Ü. Çınar,
Antalya Müzesi
Env. no. A. 2866

kesintisiz bir şekilde izlemek mümkündür (Fig. 1). Bununla birlikte, son yıllarda Çaltılar ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları (Momigliano – Aksoy 2014: 525-527) ile Tlos ve çevresinde yapılan çalışmalar (Korkut – Takaoğlu – Sezgin 2019) bölge için bir "boşluk" olarak nitelendirilen MÖ 2. ve erken 1. binyıla ilişkin seramik buluntuların varlığını mimarisiyle birlikte ortaya koymuştur.

Dağlık Likya'daki prehistorik seramik verilerinin görece yeterliliğine karşın kıyı Likya için aynı durum söz konusu değildir. Ancak; Dereağzı (Morganstern 1980: 211), Avşar Tepesi (Kolb 1999: 388) ve Gagai (Çevik – Bulut 2008: 65) (Fig. 2) gibi yerleşimlerde yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında sınırlı sayıda da olsa bu döneme tarihlendirilen seramikler bulunmuştur. Bu üç yerleşime ek olarak; Patara'da son yıllarda yapılan çalışmalarda, önceki kazı sezonlarında bulunan ve Erken Tunç II Çağı'na (ETÇ II) tarihlendirilen seramiklere ek olarak (Işık 2000: 6, fig. 5), aynı döneme tarihlendirilen seramiklerle daha çok karşılaşılması konu hakkında yeni bilgiler sağlamıştır (Dündar 2015: 200). Bununla birlikte, 2014 yılında Patara Tepecik Akropolisi'nde bulunan ve ETÇ I/II'ye tarihlendirilen pişmiş toprak bir kadın figürini (Işık 2019: 130-131, fig. 13), kıyı Likya'daki prehistorik dönem seramik verilerinin az ve yetersiz kabul edilerek şüpheli görünen bu dönem iskânının tekrar irdelenmesi gerektiğini göstermiştir. Kıyı Likya'da henüz sistematik prehistorik araştırmaların yapılmamış ya da kazısı yapılan kentlerde prehistorik yerleşime uygun alanlarda çalışılmamış olması, bölgenin bu kesiminin bu dönemlerde iskân edilmemiş olabileceği yanılgısına götürebilir. Gagai, Avşar Tepesi ve Patara'da elde edilen son veriler bu buluntuların –şimdilik– sayıca az olmasından dolayı

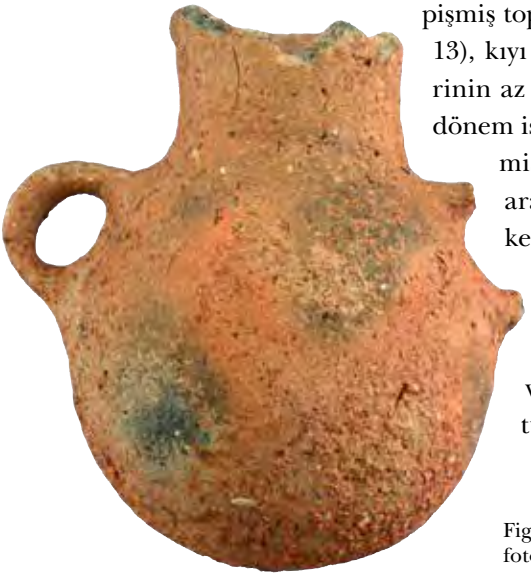

Fig. 2: Gagai'den ETÇ II'ye tarihlendirilen seramik
foto N. Çevik

tesadüf olarak yorumlanamayacağını gösterdiği gibi, bu konuda ileride yapılacak çalışmalara da iz vermektedir. Kıyı Likya kentlerinde bulunan sınırlı sayıdaki prehistorik seramiklerin yanı sıra; Likya kıyılarında tespit edilen batıklar da bu bağlamda göz ardı edilmemelidir. Uluburun ve Gelidonya batıklarının yanı sıra kısa bir süre önce tespit edilen ve MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlendirilen Marmaris açıklarındaki batık (Özdaş 2014: 55), bölgedeki prehistorik seramiklerin varlığına ve ticari ilişkilere önemli bir destek sunmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda söz konusu batıkların kargosunda bulunan seramiklerin Likya kentlerinde henüz ele geçmemiş olması, bu batıklar ile Likya kentleri arasında herhangi bir ilişkinin kurulmamış olduğu düşüncesine götürmüştür (Kolb 2015: 392-393). Ancak antik dönemdeki denizcilik göz önüne alındığında –sadece belirli hava koşullarında ve mevsimlerde güvenli yolculukların yapılabilmesi gibi– (Davis 2009: 67-78 referanslar ile birlikte), özellikle Anadolu'nun güneybatı kıyılarında denizciler için su ve benzeri lojistik ihtiyaçların karşılanabileceği ve uygunsuz hava koşullarında sığınılabilecek limanlara gereksinim duyulduğu tartışılmayan bir olgudur. MÖ 1. binyıla ait yazılı kaynaklardan bildiğimiz bu ihtiyaç (özellikle bkz. P. Cair. Zen. I 59029; P. Mich. Zenon 1.10), MÖ 2. binyıl denizcileri için de geçerli olmalıdır.

Yukarıda bahsedilen üç kentten farklı olarak Likya kıyı şeridinde olmayan, ancak Dağlık ve Kıyı Likya arasında yer alan Girmeler mağarası ve Tlos kent merkezinde yapılan çalışmalar bölgedeki prehistorik seramiklere ilişkin önemli yeni kanıtlar sunmuştur. Girmeler Mağarası'nda gerçekleştirilen çalışmalar Neolitik Dönem'den (MÖ 9. binyıl) Erken Tunç Çağı'na kadar seramik verilerinin devamlı olduğunu (Becks – Polat-Becks 2013: 166-183 ; Takaoğlu et al. 2014), Tlos kent merkezinde, akropolis eteklerinde yapılan çalışmalar da Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönemden Erken Demir Çağ'a kadar seramik verilerinin ararlıksız olarak devam ettiğini göstermiştir. (Korkut 2014: 636-638; Korkut – Takaoğlu – Sezgin 2019).

Prehistorik döneme tarihlendirilen seramiklerin dağlık ve az da olsa kıyı Likya'da bulunmasına karşın Geç Tunç Çağı'na tarihlenebilecek seramikler bölge genelinde günümüze kadar çok az ele geçmiştir. M. J. Mellink, J. Borchhardt ile yapmış olduğu görüşme sonucunda (Mellink 1983: 435) Limyra'da Myken (GH III B-C) seramiklerinin bulunduğunu rapor etse de daha sonra bu seramiklerden herhangi bir yayında bahsedilmemiştir. W. M. Ramsay tarafından 1884 yılında British Museum'a götürülen ve Telmessos'tan geldiği belirtilen GH IIIA ya da IIIB'ye tarihlendirilen üzengi kulplu bir Myken seramiğinin geliş yeri ise halen tartışmalıdır (Momigliano – Aksoy 2014: 522 referanslar ile birlikte) (Fig. 3). Bölgenin kuzeyinde ise Elmalı'da (Beyler) bulunan bir Myken kyliksi D. French tarafından rapor edilmiştir (French 1969: 73, dn. 17, fig. 23). Son yıllarda, Tlos kent merkezinde yapılan kazı çalışmalarında da

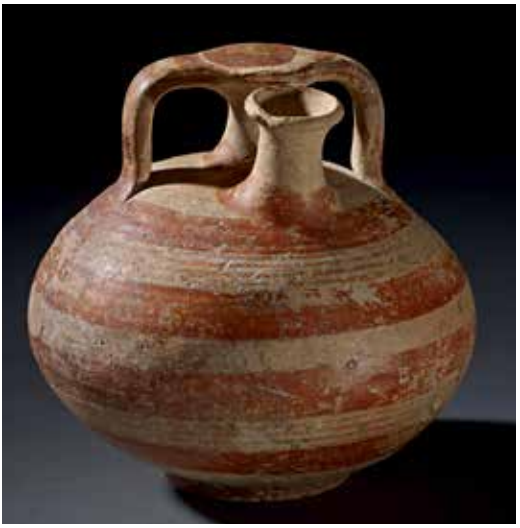

Fig. 3: Telmessos buluntusu olduğu belirtilen ve GH IIIA/B'ye tarihlendirilen üzengi kulplu Myken seramiği. © The Trustees of the British Museum

GH IIIC dönemine tarihlenebilecek Myken seramiği ele geçmiştir (Işın vd. 2015: 154, fig. 6, num. 3). Durum her ne olursa olsun, Myken seramiklerinin Likya kıyılarında –henüz– bulunmamış olması, üzerinde düşünülmesi gereken konuların başında gelir. Bu bağlamda, gözden kaçırılan ya da çok fazla üstünde durulmayan konuların başında, Likya Bölgesi'nin güneybatısındaki Rodos adası ile olan ilişkileridir. Geç Bronz Çağı'nda Likya Bölgesi'nde genel olarak seramik verilerinin yok denecek kadar az olmasına karşın, bu dönemde Rodos'ta tam tersi bir durum görülür. Ch. Mee (1982) tarafından değerlendirilen ve örneğin Patara'dan sadece 100 km uzaklıkta bulunan Rodos'taki Minos ve özellikle Myken seramiklerinin varlığı, Likya ile karşılaştırıldığında oldukça dikkat çekicidir. Buradaki en önemli sorun, Likya Bölgesi'nin kıyı kesimlerinin MÖ 2. binyılda Lukkalılar ya da herhangi bir topluluk tarafından iskân edilmediyse; sulak tarım alanlarına sahip, iklimi yaşama elverişli ve dağlarında özellikle gemi yapımında kullanılan sedir ormanları bulunan Ksanthos Vadisi'nin, Rodos adasından varlığını bildiğimiz ve Doğu Akdeniz'in her tarafına yayılmış olan Myken kültürü tarafından neden kolonize edilmediği ya da boş bırakıldığıdır. Bu durum kıyı Likya Bölgesi'nin jeomorfolojisi ile açıklanabilir. Likya Bölgesi'nde yapılan jeomorfolojik çalışmalarda, Ksanthos Nehri'nin birikintilerinin bir kısmını Kınık Boğazı'nın (Ksanthos'un) kuzeyine, diğer bir kısmını ise taşkın delta ovasına (Eşen Körfezi) bıraktığı tespit edilmiştir. Ayrıca, güneybatı Anadolu kıyılarında Datça'dan doğuya doğru gidildikçe MÖ 3. ve 2. binyılda deniz seviyesinin daha aşağılarda olduğu, bu seviye alçalmasının 4-5 metreyi bulduğu da belirlenmiştir (Öner 1996: 95, 105). Bu durumda, özellikle kıyı Likya Bölgesi'ndeki prehistorik yerleşimlerin Ksanthos Nehri, Demre, Akçay ve Alakır çaylarının alüvyonları altında kalmış olması çok yüksek bir olasılıktır. Limyra'da son yıllarda bu konu hakkında yapılan çalışmalar, kentin önünde bulunan ve MÖ 1400-1100 yılları arasında var olan göl kıyı çizgisinin günümüzde yaklaşık 5m derinlikte kaldığını göstermiştir (Stock et al. 2020).

Fig. 4: Likya genelinde Erken Demir Çağ'a tarihlendirilen en karakteristik seramik grubu: Yerel üretim olarak değerlendirilen iç içe çemberli ya da dalga çizgi bezemeli seramikler foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

Yine de, Likya'daki varlıkları tartışmalı olan Myken seramikleri haricinde, MÖ 2. binyıla tarihlendirilen seramikler hakkındaki verilerin son yapılan çalışmalarla arttığı görülmektedir. Tlos Akropolisi'nin eteklerinde 2014 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda, Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenen seramiklere ek olarak, Orta ve Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı seramiklerinin kesintisiz olarak geldiği bir kontekst bulunduğu ve Geometrik Dönem konutlarının kazıldığı rapor edilmiştir (Korkut 2015: 75; Korkut 2016: 401-402, 412, fig. 4 Korkut – Takaoğlu – Sezgin 2019). Tlos'a ek olarak, Çaltılar'da yapılan çalışmalarda da Orta ve Geç Tunç çağlara tarihlendirilen seramiklerin varlığı bilinmektedir. Çaltılar'da söz konusu dönemlere ilişkilendirilen seramikler arasında; kırmızı-astarlı kaburgalı kâselerin yoğunlukta olduğu rapor edilmiştir (Momigliano – Aksoy 2014: 526). Tlos ve Çaltılar'dan gelen bu yeni veriler, seramikler bağlamında Likya'daki Geç Tunç ve Erken Demir Çağı iskân sorununun tekrar gözden geçirilmesini ve görece "sınırlı sa-yıda" ya da "az" olarak belirtilen ilgili dönemlerdeki seramik varlığının tarihsel konteksle bağlantılı olarak tekrar irdelenmesi gerektiğini göstermiştir.

Likya genelinde Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen en karakteristik sera-mik grubu; yerel üretim olarak değerlendirilen iç içe çemberli ya da dalga çizgi bezemeli seramiklerdir (Fig. 4). Bu seramiklere Dağlık Likya'da; Çaltılar Höyük (Momigliano vd. 2011: 85-89, 159-160, fig. 22-24, 29), Seki Yaylası (French 2012: 20, fig. 11.13) ve Uylupınar'da (Çokay-Kepçe 2009: 29-76); Kıyı Likya'da ise Ksanthos (Metzger 1972: 63, 67, lev. 23, no. 100-101), Patara (Dündar 2015: 212, fig. 3), Tlos (Işın vd. 2015: 194, MU38, 40), Limyra (Rückert 2007: 31-33),

Fig. 5: MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda bölgede sıkça karşılaşılan boyalı seramiklerden örnekler (Kuşlu Kâse, Yaban Keçisi ve Fikellura stilindeki seramikler, çift renkli ve black on red stilindeki Kıbrıs seramikleri ile siyah figürlü Attika seramikleri)
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

Avşar Tepesi (Rückert 2008: 33, no. 3), Phellos (bkz. bu kitapta O. Hülden makalesi), Tüse (Rückert 2008: 33, no. 1), Rhodiapolis (Çevik – Kızgut – Bulut 2009: 303, 315, fig. 8-9) ve Arykanda'da (Bayburtluoğlu 2008: 7-8, fig. 3) rastlanır. Erken Demir Çağı seramiklerinin bölge genelinde sınırlı sayıda parça ile temsil edilmesini, konu üzerine az çalışma yapılmasına ya da Erken Demir Çağı kontekstlerinin henüz kazılmamış olmasına bağlamak mümkündür.

MÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle kıyı Likya'daki seramik buluntuların çeşitliliğinde bir artış gözlenir. Çeşitlilikteki bu artış aslında ticari ilişkilerin yoğunluğunun arttığının da bir göstergesidir. Bu dönemde bölgedeki ithal seramikler arasında İonia (Yabankeçisi, Fikellura seramikleri, Kuşlu Kâseler, İonia Kâseleri ve ticari amphoralar), Attika (Siyah Figürlü seramikler) ve Kıbrıs (bichrome ve black on red) seramikleri ile (Fig. 5) özellikle kuzey Likya'da görülen Lidya ithallerini saymak mümkündür (Özgen – Baughan 2016). Bu seramikler bölgenin MÖ 7. yüzyıl ortalarından itibaren adı geçen bölgeler ile ilişki içinde olduğunu gösterir.

Arkaik Dönem'e tarihlendirilen boyalı seramiklere ek olarak, "yatay dalgalı çizgi bantlı seramikler" de bir diğer önemli grubu oluşturur (Fig. 6). Özellikle MÖ 7. yüzyıl sonundan 5. yüzyıl başlarına kadar geniş bir coğrafyada yoğun

Fig. 6: MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda bölgede sıkça karşılaşılan yatay dalgalı çizgi bantlı seramikler foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

olarak karşılaşılan bu bezeme geleneğine sahip seramikler, bölgede Limyra (Gebauer 2007: 54, no. 35-40), Ksanthos (Yener-Marksteiner 2007a: 79-82, fig. 2-4) ve Patara'dan (Dündar 2015: 213, fig. 5) bilinir. Özellikle İonia üretimi seramiklerin bu üslupta bezendiği görülmektedir. Bununla birlikte, yatay dalgalı çizgi bantlarının varlığı Protogeometrik Dönem'den itibaren bilinmesine karşın, seramikler üzerinde standart bir bezeme haline gelmesi yaklaşık MÖ 8. yüzyıl sonlarına rastlar. Genellikle geometrik bezeme geleneğinin bir devamı niteliğinde ortaya çıktığı kabul edilen bu bezeme şemasının, önceki süreçte çok sevilen iç içe geçmiş çemberlerin yerini MÖ 7. yüzyılla birlikte açık ya da sık dalgalı çizgi bantlara bıraktığını gözlemek mümkündür. En erken örnekleri bugüne kadar Attika (Brann 1962: 34) ve Samos'tan (Furtwängler 1980: 209, fig. 19) tanınan yatay dalgalı çizgi bant bezemeli seramiklerin MÖ 7. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki üreticileri arasında Klazomenai (Uzun 2007: 294-304, 307-308) ve Miletos kentleri ile birlikte Kilikia Bölgesi'ni de (Arslan 2010: 74, 100) saymak mümkündür. Patara'da bulunan ve üzerine fırınlama öncesinde Likçe kazınmış bir grafiti taşıyan dinos parçası, bu üsluptaki bezemelerin Likya'daki yerel formlar üzerinde de uygulandığını göstermiştir.

MÖ 6. yüzyılda, bölgenin Pers hâkimiyetine geçmesiyle birlikte özellikle siyah figürlü Attika seramiklerinin sayısında bir artış gözlenir. Ancak bu durum çok uzun soluklu olmamıştır. Bölgede yaklaşık olarak MÖ 480-420 yılları arasına tarihlendirilen seramiklerin sayısı, birçok arkeolojik kalıntı ve buluntuda olduğu gibi oldukça azdır. Hatta bu tarih aralığını, MÖ 8. yüzyıldan antik dönem sonuna kadarki süreç göz önüne alındığında, Likya'da en az seramik verisinin

Fig. 7:
Amazon Ressamı'na ait pelikeden detay
(MÖ 4. yüzyıl)
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

ele geçtiği dönem olarak değerlendirmek de mümkündür. Elimizdeki kısıtlı veriler MÖ 5. yüzyıl Attika kırmızı figürlü seramiklerinin sayısındaki bu düşüşün nedeni olarak, bölge için çok karmaşık geçen siyasi ilişkileri işaret eder. Ancak Likya'nın MÖ 5. yüzyıl siyasi tarihinin tam olarak aydınlatılamamasının yanı sıra, bu dönem seramiklerinin kapsamlı bir şekilde çalışılmamış olması da bu boşluğun nedenlerinin çözümlenmesi için bir süre daha bekleneceğini gösterir.

MÖ 5. yüzyıl sonlarından itibaren Attika merkezli seramikler bölge genelinde yoğun bir şekilde tekrar görülmeye başlar. Kırmızı figürlü Attika seramiklerinin yanı sıra (Fig. 7) (Metzger 1972: 153, 156; Rückert 2008: 21-22) özellikle MÖ 4. yüzyıl boyunca bölgedeki birçok kentte sıklıkla karşımıza çıkacak olan grup, parlak siyah astarlı Attik seramikleridir (Fig. 8). Bu grupta baskı ya da kazıma bezemeli olanların yanı sıra herhangi bir bezemeye sahip olmayan örneklere de rastlanılır. Patara (Işın 2008: 159-165.), Ksanthos (Yener-Marksteiner 2007a: 92), Limyra (Rückert 2007: 33-34) ve Kyaneai'den (Rückert 2008: 22) örnekleri bilinen bu gelenekteki seramik formları arasında kantharos, skyphos, echinus kâse, içe dönük dudaklı tabaklar ve balık tabakları en sık karşılaşılan formlardır. İthal parlak siyah astarlı seramiklerin yanı

Fig. 8:
MÖ 340-334 arasına tarihlendirilen
Attik ithal cup-kantharos
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

Fig. 9: MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen yerel üretim siyah astarlı seramikler
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

sıra, aynı formların olasılıkla yerel ya da bölgesel (Rodos'u da içeren) üretimleri olan, düşük kaliteli ve mat astarlı seramiklerin varlığı da bilinmektedir (Fig. 9). Ayrıca bu dönemde mutfakta kullanılan lekane, lasana, khytra ve masa amphorası gibi formların ithalatının da yapıldığına dair veriler Patara buluntularıyla tespit edilmiştir (Dündar – Işın 2015: 209-211) (Fig. 10). MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda Attika ile girişilen bu seramik ticaretinin yanı sıra Rodos ithali kozmetik ya da ilaçların taşıyıcısı olan küçük şişeciklerin varlığı ise, bölgede şimdilik Patara'dan bilinir (Dündar – Işın 2015: 211-212).

Taşıdıkları maddelerin yanı sıra kendileri de başlı başına ticaretin metaları olan ticari amphoralar, sadece Likya için değil antik dönemdeki diğer bölgeler için de özellikle denizaşırı ticari ilişkilerin anlaşılmasında önemlidir. Likya Bölgesi'nde kısa bir sıra süre öncesine kadar detaylı araştımaların yapılmadığı bu seramik grubu üzerine yapılan son çalışmalar, bölgenin sadece bir tüketim merkezi değil aynı zamanda bir üretici olduğunu da göstermiştir. Patara'da konu üzerine yapılan arkeolojik ve arkeometrik çalışmalarda tespit edilen ve olasılıkla Likya Bölgesi'nin yerel üretimi olan yeni bir amphora formunun varlığı özellikle MÖ 4. yüzyıl ortasında fazla bilgiye sahip olmadığımız bölge tica-

Fig. 10: MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen mutfak seramikleri
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

Fig. 11:
MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Likya amphorası
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

reti hakkında yeni öneriler getirilmesine olanak sağlamıştır (Fig. 11) (Dündar 2012: 47-50; Dündar 2014: 37-39).

Ticari amphoralar detaylı bir şekilde incelendiğinde, bölgenin özellikle MÖ 3. yüzyılla birlikte Rodos, Knidos, Kos ve Khios gibi kentlerin pazarlarından biri konumuna geldiği görülür (Dündar 2014: 40-43, özellikle fig. 22). MÖ 2. yüzyıldan itibaren ise bölgedeki seramik geleneğinin değiştiği ve ithalatın yönünün Yunanistan ve Adalar yerine batı Anadolu'ya kaydığı saptanmıştır. Özellikle gri renkli ve ∏ kulplu Knidos seramikleri ile Pergamon ithalleri bu durumu doğrular. Bu döneme ilişkin veriler Limyra (Yener-Marksteiner 2007b: 247-248), Patara (Işın 2008: 167-168) ve Andriake (Özdilek 2015: 102-110) gibi merkezlerden bilinmektedir. Batı Anadolu kökenli ithal seramiklerin yanı sıra bölgede MÖ 6. yüzyıldan itibaren kesin olarak bilinen seramik üretiminin Hellenistik Dönem'den itibaren arttığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak; Patara'da bulunan kalıp yapımı kâselere ait kalıpların (Işın 2008: 169-170, lev. 43, no. 4-5) ve önemli bir ticari meta olan "lykion" bitkisinden üretilen merhemin şişelendiği özel bir seramik formuna ait üretim atıklarının (Dündar 2015: 226, fig. 33) bulunması gösterilebilir.

Patara'da çok sayıda ele geçen (Dündar 2008: 27-30) ve yapılan çalışmalar sonucunda Ksanthos (Demargne 1958: pl. 15, no. 716.), Letoon (Le Roy 2005: 259, fig. 16.), Andriake (Çevik – Bulut 2010: 108, fig. 145ı) ve Tlos'ta (Korkut – Işın 2015: 226, fig. 1, 4) karşılaşılan bir unguentarium formunun varlığı, bölge seramik geleneği ve bu formun kullanım pratiği için önemlidir (Fig. 12). "Eşen Tipi Unguentariumlar" olarak isimlendirilen ve MÖ 1. yüzyıl ortasından MS 1. yüzyıl sonlarına kadar tarihlendirilen bu formun yayılımı, onların bölgede yerel bir ürün olarak kullanıldığını ve özellikle nekropollerde bulunmalarından dolayı da ortak bir sosyal geleneğe işaret ettiğini gösterir.

Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte, diğer eyaletlerde olduğu gibi Likya Bölgesi'nin de tüm Akdeniz ile yoğun bir seramik ticaretine girdiği görülür. Akdeniz'in artık güvenli bir yer olması, bunda en önemli etkendir. Limyra (Vroom 2004: 307-308), Letoon (Lemaître 2013: 204-209) Ksanthos (Rocheron – Blanco 2014: 685-692) ve

Fig. 12:
"Eşen Tipi" olarak isimlendirilen unguentarium formu
foto E. Dündar, Patara Kazı Arşivi

Patara'da (Dündar 2015: 208) ele geçen mühürlü amphora kulpları, kırmızı astarlı seramikler, günlük kullanım seramikleri ve ticari amphoralar Likya'nın bu dönemde Pergamon, Pitane, Phokaia, Ephesos, Tralleis, Tarsus, Sagalassos, Antiokheia, Kıbrıs, İtalya yarımadası, Filistin, Narbonensis (Fransa), Baetica, Lusitania (İspanya ve Portekiz), Mauritania Caesariensis (Fas ve Cezayir), Tripolitania (Libya), Mısır, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika ile daha yoğun oranda ilişkilere geçtiğini göstermiştir.

Geç Hellenistik Dönem'den itibaren Likya genelinde seramik üretiminin artışa geçtiği, Rhodiapolis ve Patara'da yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Kırmızı astarlı seramikler üzerine Patara'da yapılan çalışmada, terra sigillata olarak tanınan parlak kırmızı astarlı seramikler arasında; Patara'ya özgün kil dokusu, üretim atığı örnekleri ve yine kâse ya da tek kulplu testilerdeki özgün formlarıyla "Patara Kırmızı Astarlı Seramikleri" olarak isimlendirilen yeni bir grup tespit edilmiştir (Uygun 2011: 106-117). Bu çalışmaya ek olarak, Likya Bölgesi'nde günümüze kadar sadece Patara'da tespit edilen seramik fırınları, bu kentteki üretimin boyutlarını da gösterir. Hellenistik Dönem içlerinde üretime başlamış olup MS 2. yüzyıl başlarında işlevini yitiren ve "Patara Kırmızı Astarlı Seramikleri"nin üretildiği yer olan Tepecik fırını, kentin tespit edilmiş en erken fırınıdır. Bu fırına ek olarak, Patara kent merkezinin kuzeydoğusunda, kentin girişinde konumlanan ve MS 3.-6. yüzyıllar arasında faal olduğu anlaşılan fırınlar ile (Fig. 13) en geç MS 4. yüzyılda işlevini yitiren Tepecik Nekropolisi fırını ve Liman Hamamı'nın hemen doğusunda konumlanan Bazilika Thermarum'daki Geç Antik Dönem fırını, kentteki üretimin sürekliliğini yansıtması açısından önemlidir (Dündar 2015: 204-205).

Likya'daki seramik üretimine ait Patara'dan gelen kanıtların yanı sıra Rhodiapolis'te yapılan son çalışmalar, bu kentin de önemli bir seramik üreti-

Fig. 13:
Seramik fırınları, Patara
© Patara Kazı Arşivi

cisi olduğunu göstermiştir. Kentin buluntuları arasında MS 4. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilen bezeme amaçlı kullanılmış mühürlere ek olarak (Akın 2012: 58) ele geçen çok sayıdaki üretim atığı (Fırıncı 2010: 50), kentte seramik atölyelerinin varlığını işaret etmektedir (Fig. 14). Myra'da Sigillata ve Kırmızı Astarlı Seramikler üzerine yapılan çalışmada Afrika, Phokaia, Kıbrıs ve Mısır (Kopt/Asuan) kökenli seramikler tespit edilmiş, ayrıca arkeometrik analizler sonucu yerel seramik grubu ile de karşılaşılmıştır (Kaya 2007: 313-315). Tlos'ta bulunan seramik atıkları ve seramikler üzerine yapılan arkeometrik analizler de kentteki seramik üretiminin varlığı kesinleştirmiştir (Işın vd. 2015: 162, fig. 9). Bölgedeki seramik üretiminin varlığına ilişkin diğer önemli bir çalışma, Fransız-Alman bilim insanları tarafından ortak yürütülmüş olan Xanthiaca projesidir. Bu proje kapsamında; Ksanthos, Letoon, Andriake ve Limyra kentlerinden alınan ve MS 1.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen seramik örnekleri üzerine yapılan arkeometrik analizler bölgesel üretime dair önemli veriler sağlamıştır (Lemaître vd. 2013: 209).

Son yıllarda yapılan çalışmalar ve yeni bulgular Likya'daki seramik dağılımı, ticareti ve üretimi hakkında yeni ve önemli bilgiler sunmaya başlamıştır. Bu yeni veriler –son 15 yıl sayılmazsa– yaklaşık 60 yıl boyunca Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlendirilen bölgedeki anıtsal mezar mimarilerinin (dikme mezarlar, podyumlu anıt mezarlar, lahitler ya da kaya mezarları) ya da Roma İmparatorluk Dönemi'nin göz kamaştıran anıtsal yapılarının gölgesinde kalan seramiklere güncel verilerin sağladığı yeni yaklaşımlarla bakılması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Metin içinde sıklıkla değinildiği gibi, özellikle MÖ 2. binyıl ve Erken Demir Çağı seramikleri özelinde, Hellenistik Dönem öncesine ilişkin bölge genelinde halihazırda bir proje gerçekleştirilmiş ya da tamamlanmış değildir. Unutulmamalıdır ki kıyı Likya'da Dereağzı, Avşar Tepesi, Patara ve Gagai'de ele geçen Erken Demir Çağı öncesi seramikleri "tesadüfen" ya da "kontekstlerinden yoksun" olarak bulunmuştur. Erken dönemlere odaklanılmış çalışmalar olmaksızın "tesadüfi" şekilde elde edilen bu seramik verileri, ileriki yıllarda Prehistorik Çağ ve Erken Demir Çağı üzerine yapılacak çalışmalara önyargısız bir şekilde bakılmasını sağlamalıdır. Tlos ve Çaltılar'da son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar ve elde edilen yeni bulgular, bu bağlamda önemli örnekler olarak karşımızda durmaktadır.

Fig. 14:
Rhodiapolis'ten seramik üretim atığı
foto E. Çetintaş

KAYNAKLAR

Akın, F. 2012 *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Tabakları, Çanakları ve Kâseleri '2006-2011 Buluntuları'* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi) Antalya.

Arslan, N. 2010 *Kilikya Demir Çağı Seramiği. İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler*, İstanbul.

Bayburtluoğlu, C. 2008 "2007 Arykanda Kazısı", *Anmed* 6: 6-9.

Becks, R. – B. A. Polat-Becks 2013 "Girmeler Mağarası – Lykia'da Bir Kalkolitik Yerleşimi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8: 166-183.

Brann, E. T. H. 1962 *Late Geometric and Protoattic Pottery: Mid 8th to Late 7th Century B.C., Agora* 8, Princeton, NJ.

Çevik, N. – S. Bulut 2008 "The Rediscovery of GAGAE/'GAXE' in the South-East Corner of Lycia. New Finds from the Total Surface Surveys", *Adalya* 11: 63-98.

— 2010 "Myra ve Limanı Andriake", N. Çevik (ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Antalya: 25-115.

Çevik, N. – İ. Kızgut – S. Bulut 2009 "Rhodiapolis 2007 Kazıları" *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30, 4: 297-316.

Çokay-Kepçe, S. 2009 "Burdur Uylupınar Nekropolisi Keramiği", *Adalya* 12: 29-76.

Demargne, P. 1959 *Les Piliers Funéraires, Fouilles de Xanthos* I, Paris.

Davis, D. L. 2009 *Commercial Navigation in the Greek and Roman World* (Ph.D. diss. Texas University) Austin.

Dündar, E. 2008 *Patara Unguentariumları, Patara* IV.1, İstanbul.

— 2012 "A Group of Amphorae from Side Museum and a New Type of Amphora: The Lycian Amphora?", *Archäologischer Anzeiger* 2012/1: 43-61.

— 2013 "Imports from Ionia: A Group Ionian Ceramic from the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara", M. Tekocak (ed.), *Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, İstanbul: 205-231.

— 2014 "The First Evaluation on the Distribution of Commercial Amphoras from Lycia in the Pre-Roman Period", *Istanbuler Mitteilungen* 64: 33-56.

— 2015 "The Ceramics from Patara: Investigations, Productions and Trade. Past Studies – Future Projections", H. İşkan – F. Işık (eds.*), Kum'dan Kent'e: Patara Kazılarının 25 Yılı/From Sand into a City: 25 Years of Patara Excavations, Uluslararası Sempozyum Bildirileri/Proceedings of the International Symposium, 11-13 Kasım/November 2013 Antalya, Patara VII.1,* İstanbul: 199-227.

Dündar, E. – G. Işın 2015 "The Hellenistic Ceramics of Cistern / Cellar finds in the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara in 2003-2004: Preliminary Report", E. Laflı – S. Patacı (eds.), *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, BAR IntSer* 2750, Oxford: 203-215.

Eslick, C. 1992 *The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites, Elmalı-Karataş* I, Bryn Mawr, PA.

Fırıncı, S. 2010 *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Pişirme Kapları '2006-2009 Buluntuları'* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi) Antalya.

French, D. 1969 "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies* 19: 41-98.

— 2012 "Pre-Hellenistic Pottery of the Seki-Çaltılar Area", J. J. Coulton (ed.), *The Balboura Survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia, Vol. 2*, Exeter: 1-27.

Furtwängler, A. E. 1980 "Heraion von Samos: Grabungen im Südtemenos 1977, I: Schicht- und Baubefund, Keramik", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 95: 149-224.

Gebauer, J. 2007 "Die Keramik der Grabungen", in: M. Seyer (ed.), *Studien in Lykien. Ergänzungshefte zu den Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes Heft* 8, Wien: 47-72.

Işık, F. 2000 *Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League*, Antalya.

Işık, F. 2019 "On Lycia and Patara. 'Disconnected from Its Past' from the Perspectives of the Western Scientists", H. İşkan (ed.), *Patara. City - Harbor - Cult*, İstanbul: 104-135.

Işın, G. 2008 "The Preliminary Report on the Hellenistic Pottery of Patara from the Tepecik Hill Excavations", *Asia Minor Studien* 55: 157-172.

Işın, G. vd. 2015 "Tlos Seramikleri", T. Korkut (ed.), *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğla ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve* Teritoryumu, Ankara: 148-212.

Kaya, İ. 2007 *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Sigillata ve Red Slip (Kırmızı Astarlı) Seramikler (1998-2004)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi) Ankara.

Kolb, F. 1999 "1997 Yılı Kyaneai Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16, 2: 385-400.

— 2015 "Predynastic Lycia and Patara. What is the Evidence?", H. İşkan – F. Işık (eds.*), Kum'dan Kent'e: Patara Kazılarının 25 Yılı/From Sand into a City: 25 Years of Patara Excavations, Uluslararası Sempozyum Bildirileri/Proceedings of the International Symposium, 11-13 Kasım/November 2013 Antalya, Patara VII.1,* İstanbul: 385-416.

Korkut, T. 2014 "Tlos 2013 Kazı Etkinlikleri", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36, 1: 631-655.

— 2015 *Akdağların Yamacında Bir Likya Kenti Tlos*, İstanbul.

— 2016 "Tlos 2014 Kazı Etkinlikleri", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37, 1: 399-416.

Korkut, T – G. Işın 2015 "Fethiye Müzesi'nden Bir Grup Tlos Seramiği", T. Korkut (ed.), *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğla ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve* Teritoryumu, Ankara: 213-227.

Korkut, T. – T. Takaoğlu – K. Sezgin 2019 "Pre-Classical Habitation at Tlos, Lycia", *Adalya* 22: 25-44.

Lemaître, S. vd. 2013 "Identité régionale et spécificités locales en Lycie antique: l'apport des céramiques culinaires", P. Brun – L. Cavalier – K. Konuk – F. Prost (eds.), *Euploia. La Lycie et la carie antiques. Dynamiques des territoires, échanges et identités. Actes du colloque de Bordeaux, 5, 6 et 7 Novembre 2009*, Bordeaux: 189-212.

Le Roy, C. 2005 "La Nécropole du Létoon de Ksanthos", H. İşkan – F. Işık (eds.), *Güneybatı Anadolu'da Mezar Tipleri ve Ölü Kültü, Uluslararası Kolokyum, Antalya, 4-8 Ekim 1999, Likya* 6, Antalya: 247-260.

Mee, Ch. 1982 *Rhodes in the Bronze Age: An Archaeological Survey*, Warminster.

Mellink, M. J. 1983 "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 87, 4: 427-442.

Metzger, H. 1972 *Les céramiques archaïques et classiques de l'acropole lycienne, Fouilles de Xanthos* 4, Paris.

Momigliano, N. vd. 2011 "Settlement History and Material Culture in Southwest Turkey: Report on the 2008-2010 Survey at Çaltılar Höyük (Northern Lycia)", *Anatolian Studies* 61: 61-121.

Momigliano, N. – B. Aksoy 2014 "Lycia before Lycians: The Elusive Second Millennium BC in Southwest Turkey and the Çaltılar Archaeological Project", N. Chr. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias (eds.), *Nostoi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Ages*, İstanbul: 519-535.

Morganstern, J. 1980 "The Settlement at Dereağzı: A Preliminary Report on the 1974 and 1975 Seasons", *Türk Arkeoloji Dergisi* 25, 1: 201-220.

Öner, E. 1996 "Eşen Çayı Taşkın-Delta Ovasının Jeomorfolojisi ve Antik Patara Limanı", *Ege Coğrafya Dergisi* 9: 89-130.

Özdaş, H. 2014 "2014 Yılı Sualtı Araştırması ve Hisarönü Tunç Çağı Batığı", *TINA* 2: 53-55.

Özdilek, B. 2015 "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış", *Cedrus* 3: 89-117.

Özgen, İ - E. Baughan 2016 "Hacımusalar Höyük/Choma Erken Tunç Devri'nden Bizans Dönemine Kuzey Likya'da Bölgesel Bir Merkez", H. İşkan - E. Dündar (eds.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, İstanbul.

Rocheron, C. – T. Blanco 2014 "Les céramiques communes de la fin de L'Antiquité à Xanthos: Continuité ou Innovation?", N. Poulou-Papadimitriou – E. Nodarou – V. Kilikoglou (eds.), *LCRW 4, The Mediterranean: A Market Without Frontiers, BAR IntSer 2616 (I)*, Oxford: 685-692.

Rückert, B. 2007 "Keramik aus den Sondagen 9, 30 und 31 in Limyra", S. Lemaitre (ed.), *Les produits et les marchés. Céramique antique en Lycie (VIIe s. Av. J.-C. VIIe. ap. J.- C.) Actes de la table ronde de Poitiers, 21-22 mars 2003*, Bordeaux: 31-33.

— 2008 "Die Keramik aus den Feldforschungen im Yavu-Bergland und den Ausgrabungen auf dem Avşar Tepesi", F. Kolb (ed.), *Lykische Studien 8, Tübinger Althistorische Studien* 4, Bonn: 1–104.

Stock, F., et al. 2020 „On the Geoarchaeology of Limyra (SW anatolia) -New Insights into the Famous Lycian City and Its Environs", *Geoarchaeology*: 1-16.

Takaoğlu, T. et al. 2014 „Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", *Documenta Praehistorica* 41: 111-118.

Uzun, K. 2007 *Klazomenai Dalgalı Çizgi Bezekli Seramiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi) İzmir.

Uygun, Ç. 2011 *Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İÖ 2. yy - İS 4. yy), Patara* IV.2, İstanbul.

Vroom, J. 2004 "Late Antique Pottery, Settlement and Trade in the East Mediterranean: A Preliminary Comparison of Ceramics from Limyra (Lycia) and Boeotia", W. Bowden – L. Lavan – C. Machado (eds.), *Recent Research on the Late Antique Countryside*, Leiden: 281-331.

Warner, J. L. 1994 *The Early Bronze Age Willage of Karataş, Elmalı-Karataş* II, Bryn Mawr, PA.

Yener-Marksteiner, B. 2007a "Fundkeramik aus Sondage west 3 an der Ringmauer im Westbereich von Xanthos", S. Lemaître (ed.), *Céramiques Antiques en Lycie (VIIe S. a.C. – VIIe S. p.C.) Les Produits et les Marchés, Actes de la table-ronde de Poitiers, 21-22 mars 2003*, Bordeaux: 77-113.

— 2007b "Keramik aus der Sondage 5 in der Weststad von Limyra", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 76: 236-276.